

Rugalmas munka, rugalmas család?

Sik Endre – Nagy Ildikó

A tanulmány¹ első részének két kérdése így hangzik: Mennyire vannak elterjedve a mai magyar munkaerő-piacon a munkavégzés modern tömegtermelésre jellemző (ipari, gyári-hivatali) munkavégzési formától eltérő rugalmas (posztindusztriális, atipikus, flexibilis) munkavégzési formák (továbbiakban PIMF)? A munkaerőpiac mely csoportjaira jellemzők inkább, illetve kevésbé ezek a rugalmas munkavégzési formák? Tanulmányunk második részében előbb azt vizsgáljuk, hogy a családok önbevallása alapján milyen mértékben van elterjedve a családfő intézménye, kit és milyen ismérvek szerint tartanak a megkérdezettek családfőnek valakit a családtagok közül. Ezután a családfői szerep és a családon belüli nemi szerepmegosztás összefüggéseit vizsgáljuk: mennyire lehet a családfő intézménye megbízható indikátora a nemek közötti hagyományos szerepmegosztásnak.

1. Rugalmas munka

A nemzetközi kutatógárda a munkaerőpiac rugalmasságát négy dimenzióban (idő, tér, a szerződés jellege és a jövedelemszerző tevékenységek száma) vizsgálta. A munka időbeli rugalmasságát hat változóval (és minden esetben egy lazább és egy szigorúbb kritérium szerint) vizsgáltuk: a heti hivatalos munkaidőnél rövidebb munkaidőt (részmunkaidő), amikor nem a délelőtti-délutáni időszakban (hanem este, éjjel vagy a hétvégén) dolgozott a dolgozó (szabálytalan munkarend), és amikor a munkarend változni szokott (rendezetlen munkarend). Adataink szerint a munkahellyel rendelkező 18–65 éves lakos-

¹ A tanulmány a *Household, Work and Flexibility* elnevezésű, nyolc országra kiterjedő EU-kutatás magyar adatain alapul. A kutatásról további információk a kutatás honlapjáról szerezhető be: www.hwf.at. Az adatfelvétel 2001 februárjában készült a TÁRKI februári Omnibusz-vizsgálatának részeként, melynek során kb. 1200, 18–65 éves személy lekérdezésére került sor.

ság (N=748)² munkavégzésének időbeli rugalmassága igen jelentős (1.táblázat).

1. táblázat. A PIMF időbeli jellemzői (%)

	A lazább definíció szerint PIMF	A szigorúbb definíció szerint PIMF
Részmunkaidőben dolgozik	13 ^{a)}	9 ^{b)}
Este dolgozik ^{c)}	48	38
Éjjel dolgozik ^{c)}	17	13
Hétvégén dolgozik ^{c)}	35	25
Rendszertelen munkarendben dolgozik ^{d)}	50	38
A munkaidő szempontjából rugalmas ^{e)}	67	57

Megjegyzés: a) Legfeljebb 39 óra hetente.

b) Legfeljebb 29 óra hetente.

c) A lazább definíció szerint legalább havonta, a szigorúbb definíció szerint legalább hetente egyszer.

d) A lazább definíció szerint minden olyan munkavégzés rendszertelennek minősül, amelyiket nem naponta, azonos időszakban, reggeltől délutánig végeznek, a szigorúbb definíció szerint csak az, amelyik változó idejű (2%) vagy teljes mértékben a munkaigénytől függ (36%). Ebben az esetben az eltérő időrendben, de akkor rendszeresen végzett munkát (többműszakos munkarend (8%) és egyéb rendszeresen változó munkarend (4%)) nem tekintettük rendszertelen munkarendnek.

e) Az előző öt dimenzióból legalább egy rugalmas.

Térbelileg a megkérdezettek 33%-a rugalmas³, mintegy harmadukra (31%) jellemző a szerződésbeli rugalmasság⁴, és a megkérdezettek 6%-ának van egynél több jövedelemszerző munkája.

² Noha ennyi megkérdezettnek volt legalább egy jövedelemszerző munkatevékenysége, mivel részletes adattal csak 729 dolgozó munkahelyeiről rendelkezünk, ezért a továbbiakban ezt tekintjük az elemzés teljes körének.

³ Ide soroltuk mindazokat, akiknek munkahelye nem az otthontól eltérő volt, illetve, a változó helyen folyó munkavégzéseket (értelemszerűen nem sorolva ide az ingázást, ha a munkahely telephelye mindig ugyanaz). A munkavállalók 5%-a, illetve 4%-a dolgozott otthon állandóan vagy időnként, a többieknek a munkahelye változott időnként. Az otthon dolgozók zöme (88%) azért dolgozott otthon, mert ez kedvére volt. A változó munkahelyűek között a legjellemzőbb a hetente változó munkahely volt (17%), a szezonálisan és a rendszertelenül változó munkahely gyakorisága 10–10% volt.

⁴ Ez három, közel azonos nagyságú rugalmasság-elemből tevődik össze: egyáltalán nincs szerződés (11%), önfoglalkoztatás (9%) és határozott idejű szerződés (7%). A szerződésbeli rugalmasság többi formája (alkalmi megbízás, munkakölcsönzön keresztüli foglalkoztatottság, jutalékos, gyakornoki vagy alkalmi munka csak elvétve fordul elő.

Mind a négy dimenziót figyelembe véve a mai magyar munkaerőpiacon található (legalább egy jövedelemszerző munkahellyel rendelkező) 18–65 éves népesség kb. kétharmada (77%, illetve 71%, attól függően, hogy a lazább vagy a szigorúbb idődefiníciókkal dolgozunk) rendelkezik olyan munkahellyel, amely a fentiek közül legalább egy szempontból rugalmas. A megkérdezettek 15%-a szerint (tekintet nélkül arra, hogy a lazább vagy a szigorúbb definíciókat alkalmaztuk) a főmunkahelyen végzett munka mindhárom dimenzió (tér, idő, szerződés) szerint rugalmas.

Az időbeli rugalmasság szocio-demográfiai változók szerinti elterjedtségéről (2. táblázat) a következő megállapítások tehetők:

- Részmunkaidőben inkább a nők dolgoznak, minden más időbeli rugalmasság sokkal jobban elterjedt a férfiak, mint a nők között.

- Életkor szerint vizsgálódva, a rugalmasság időbeli elemei kétféle megoszlást mutatnak: vagy csak a legfiatalabbak körében magasabb az átlagosnál a rugalmasság elterjedtsége (éjszakai és hétvégi munkavégzés) vagy a legfiatalabb és a legidősebb korosztályra jellemző ez (esti és rendszertelen munkavégzés, illetve részmunkaidő). A fentiek alapján két megállapítást tehetünk: egyfelől, hogy a munkaerőpiacra való belépés és az onnan való kilépés időszakára tehát az átlagosnál jobban jellemző az időbeli rugalmasság elterjedtsége. Másfelől a legfiatalabb korosztály minden időbeli rugalmasság esetében tapasztalható magas értéke mögött lehet, hogy nem csupán életkorhatás, hanem kohorsz-hatás is meghúzódik, tehát, hogy a mai fiatalok munkaerőpiacra való belépése esetében a korábbi időszakokénál elterjedtebb a munkaerőpiac rugalmassága.

- A rugalmasság iskolai végzettség szerinti elterjedtsége nem mutat egységes képet. Az esti és az éjszakai munka elterjedtsége alig tér el iskolai végzettség szerint. A részüidőben végzett munka az alacsonyabb, a rendszertelen munkarend a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségűekre jellemző leginkább. Ugyanakkor a hétvégi munka esetében a legmagasabb végzettségűek aránya alacsonyabb az átlagosnál.

- A nyugati régióban (Észak-Dunántúl) az éjszakai és a hétvégi munka kivételével a legalacsonyabb a rugalmasság értéke. Ennek ellentéte az északi és keleti országrész (Észak és az Alföld két régiója). A budapestiek és a déldunántúliak csupán egy metszetben térnek el az átlagtól, az előbbieket között az átlagosnál alacsonyabb, az utóbbiak esetében az átlagosnál magasabb a hétvégén dolgozók aránya.

- A háztartás anyagi-társadalmi helyzetét kifejező változó (az egy főre jutó háztartási jövedelem) esetében az időbeli rugalmasság elterjedtségére a

legrosszabb helyzetűek „rugalmassága” jellemző. Ez látható a részmunkaidő, a hétvégi és a rendszertelen munkavégzés esetében.

2. táblázat. A PIMF időbeli jellemzőinek megoszlása szocio-demográfiai változók szerint (%)

	N	Rész- munka- időben dolgozik	Este dolgozik	Éjszaka dolgozik	Hétvé- gén dolgozik	Rend- szertelen munka- rend
<i>Összesen</i>	724	9	38	13	25	38
Nem						
Férfi	384	7	42	18	31	45
Nő	340	11	33	6	17	29
Életkor						
18–24 éves	61	18	50	17	30	39
25–34 éves	223	7	34	12	25	35
35–44 éves	179	7	38	14	23	34
45–54 éves	193	9	36	11	24	42
55–65 éves	70	11	43	13	25	44
Iskolai végzettség						
Általános iskola	119	13	39	12	28	44
Szakmunkásképző	253	6	35	13	25	33
Középiskola	230	11	38	13	25	37
Felsőfokú képzés	121	6	42	12	18	44
Régió						
Budapest és környéke	193	7	38	11	16	40
Észak-Dunántúl	144	5	30	13	24	28
Dél-Dunántúl	97	11	37	11	31	37
Észak, Észak-Alföld	145	10	44	18	29	36
Dél-Alföld	145	14	40	11	27	47
Egy főre jutó jövedelem kvintilis (N=566)						
Alsó	84	14	42	9	31	54
Második	117	12	30	5	22	31
Harmadik	116	10	44	19	22	34
Negyedik	108	9	31	14	19	29
Felső	140	4	42	14	23	39

A munkaerő-piaci helyzetet kifejező változók esetében (3. táblázat) látható, hogy a személyes jövedelmek esetében az egy főre eső háztartási jövedelmeknél nagyobb a legalsó kvintilisbe tartozók jövedelemhátránya (különösen a részidős foglalkozásúak esetében), s ahol van, ott erősebb bifurkáció figyelhető meg.

3. táblázat. *A rugalmasság időbeli jellemzőinek megoszlása munkaerő-piaci változók szerint (%)*

	N	Rész- munka- időben dolgozik	Este dolgozik	Éjszaka dolgozik	Hétvé- gén dolgozik	Rend- szertelen munka- rend
<i>Összesen</i>	724	9	38	13	25	38
<i>Egyéni jövedelem kvintilis (N=555)</i>						
Alsó	59	29	54	12	42	57
Második	68	10	29	7	23	26
Harmadik	125	5	30	10	19	29
Negyedik	146	8	36	10	24	33
Felső	156	2	40	18	23	36
<i>Ágazat (N=667)</i>						
Ipar	198	4	26	11	18	36
Mezőgazdaság	62	11	45	9	39	57
Közlekedés	52	4	42	26	30	44
Kereskedelem	100	10	59	10	40	46
Szolgáltatás	85	8	42	13	29	41
Közigazgatás	42	2	30	14	15	20
Egészségügy	44	7	47	23	25	18
Oktatás-kultúra	69	17	35	10	14	33

Ilyen fordított J alakú megoszlás található mind az esti munka, mind a rendszertelen munkarend esetében. Az, hogy az egyéni jövedelmek esetében az alsó jövedelmi kvintilisbe tartozók aránya magasabb, mint az egy főre jutó háztartási jövedelmek esetében arra utal, hogy az időbeli rugalmasság alacsony jövedelmeket eredményez sokak számára, de ezeket részben a háztartás többi tagjainak jövedelme képes kiegyenlíteni. A fordított J alakú jövedelemmegoszlás (valamint az éjszakai munkát végzők átlag feletti aránya a legmagasabb jövedelműek körében) ugyanakkor arra utal, hogy az időbeli rugalmasság a dolgozók egy kisebb csoportja számára magas személyes jövedelmet is jelenthet.

A munkahely ágazati és vállalat típus szerinti összetételét vizsgálva a mezőgazdaságban (a rész- és az éjszakai munka kivételével), a közlekedésben, az egészségügyben (itt az éjszakai munka is), valamint a kereskedelemben és a szolgáltatásban dolgozók körében a legmagasabb, az időbeli rugalmasság mértéke. A részmunkaidő az oktatás-kultúra terén, az éjszakai munka a közlekedésben és az egészségügyben dolgozók körében elterjedtebb az átlagosnál. A részmunkát és az éjszakai munkát kivéve, az egyéni vállalkozók kiugró mértékben „rugalmasak” – nyilván ezért lettek egyéni vállalkozók.

4. táblázat. A PIMF elemi jellemzőinek megoszlása szocio-demográfiai változók szerint (%)

	Idő	Tér	Szerződés	Különmunka
<i>Összesen</i>	57	33	31	7
Nem				
Férfi	61	46	35	9
Nő	52	18	28	4
Életkor				
18–24 éves	64	29	38	0
25–34 éves	54	31	35	5
35–44 éves	53	30	25	9
45–54 éves	58	37	28	8
55–65 éves	66	35	39	11
Iskolai végzettség				
Általános iskola	63	34	36	1
Szaktanácsképző	52	33	33	5
Középiskola	58	33	31	10
Felsőfokú képzés	48	31	24	11
Régió				
Budapest és környéke	63	38	33	10
Észak-Dunántúl	51	23	22	4
Dél-Dunántúl	57	29	28	4
Észak, Észak-Alföld	50	33	32	8
Dél-Alföld	60	38	40	7
Településtípus				
Kis falu	61	33	37	3
Nagy falu	61	32	38	3
Kisváros	52	33	26	4
Nagyváros	50	28	18	10
Világváros	59	32	28	5
Háztartás egy főre jutó jövedelem kvintilise				
Alsó	64	41	54	6
Második	51	29	26	6
Harmadik	57	32	36	6
Negyedik	50	24	24	5
Felső	60	30	25	11

A rugalmasság négy összetevőjének szocio-demográfiai változók szerinti megoszlása (4. táblázat) azt mutatja, hogy:

- A férfiak minden tekintetben „rugalmasabbak”, mint a nők.
- A különmunkavégzés és a térbeli rugalmasság kivételével, amelyek elterjedtsége a legidősebb korosztályban kiugróan magas, a munkaerő-piaci rugalmasság korcsoportok szerinti megoszlása U alakot formál.

– Az időbeli és a szerződésbeli rugalmasság elterjedtsége az iskolai végzettség növekedésével csökken, összességében a legalacsonyabb iskolázottságúak között kiugróan magas. Ennek ellentéte jellemző a különmunkavégzésre.

– Általában az Észak-Dunántúlon a legalacsonyabb, a Dél-Alföldön a legmagasabb a munkaerőpiac rugalmassága. Ugyanakkor Budapesten viszonylag magas az időbeli rugalmasság és a különmunka elterjedtsége.

– Településnagyság szerint nincsenek nagy eltérések a rugalmasság elterjedtségében. A városokban (de nem Budapesten és a legnagyobb városokban) alacsonyabb az időbeli és a szerződésbeli rugalmasság mértéke, a nagyvárosokban (de ismét csak nem Budapesten) az átlagosnál több különmunkalehetőség van.

– Az egy főre jutó háztartási jövedelem esetében a rugalmasság egyes elemei ismét eltérő megoszlást mutatnak. A különjövedelem a legmagasabb, a térbeli és a szerződésbeli rugalmasság a legalacsonyabb jövedelmi kvintilisben koncentrálódik. Az időbeli rugalmasság mindkét szélső jövedelmi kvintilis esetében túlreprezentált.

Az egyén munkaerő-piaci helyzete és rugalmassága között az előzőekben tapasztaltaknál sokkal egyszerűbb és egyértelműbb összefüggés tapasztalható (5. táblázat).

5. táblázat. *A PIMF elemi jellemzőinek megoszlása munkaerő-piaci változók szerint (%)*

	Idő	Tér	Szerződés	Különmunka
<i>Összesen</i>	57	33	31	7
Egyéni jövedelmi kvintilis				
Alsó	78	48	64	8
Második	50	23	33	2
Harmadik	49	31	23	3
Negyedik	57	27	21	4
Felső	54	27	27	13
Ágazat				
Ipar	47	29	25	4
Mezőgazdaság	73	57	55	10
Közlekedés	61	34	20	9
Kereskedelem	74	27	37	7
Szolgáltatás	63	47	38	17
Közigazgatás	31	23	30	5
Egészségügy	57	15	23	2
Oktatás-kultúra	61	16	21	3

Az egyéni jövedelem esetében a különmunka kivételével (amelyik ismét a legmagasabb jövedelmi kvintilisre jellemző) valamennyi rugalmasság-elem a legalacsonyabb jövedelmi kvintilisben fordul elő az átlagnál nagyobb mértékben.

A rugalmasság ágazatok és vállalati forma szerinti megoszlása ismét megerősít bennünket abban, hogy adataink a valóságnak megfelelő képet festenek, amennyiben a mezőgazdaságban és különféle tercier ágazatokban, valamint az egyéni vállalkozóként dolgozók minden szempontból a „legrugalmasabbak”.

Összefoglalóan a rugalmasság és a kiválasztott munkaerő-piaci, társadalmi és anyagi helyzetet kifejező változók közötti kapcsolat áttekintése alapján megállapítható, hogy a rugalmasság egyes elemei eltérő munkaerő-piaci helyzetet eredményeznek, és eltérő társadalmi helyzettel függnek össze. A különmunkavégzés kevesekre jellemző, de ez szinte kivétel nélkül a munkaerő-piaci és társadalmi elitet jelenti. Ennek ellentéte a szerződésbeli és sok tekintetben a térbeli PIMF, ami inkább a legrosszabb helyzethez kötődik. Az időbeli PIMF sok társadalmi metszetben a munkaerőpiac és a társadalom két szélső pólusán egyaránt jellemző, ami arra utal, hogy a hasonló gyakorlat mögött eltérő társadalmi tartalom húzódik meg.

2. *Rugalmas család?*⁵

A családfő intézménye hierarchikus viszonyt feltételez a családtagok között, amely értelmében a családfő irányító szerepet tölt be a családi közösség életében, az ő szava dönt a legfontosabb kérdésekben. Ő képviseli, reprezentálja a családot a társadalom felé, és ő az is, aki teljes felelősséggel tartozik családtagjaiért. A családfő pozícióját elsődleges jövedelemszerző, illetve családfenntartó szerepe miatt hagyományosan a férfi, férj, családapa töltötte be. A családfő intézményéhez tehát ezek alapján az ismérvek alapján egyértelműen tradicionális szerepmegosztás kapcsolódik. Vajon napjainkban mennyire érvényes ez a minta társadalmunkra: mondhatjuk-e, hogy a családfős családokban valószínűleg a nemek közötti szerepmegosztás is a hagyományos minták szerint alakul?⁶

⁵ A tanulmány ezen része átdolgozott változata a Szerepváltozások 2001 kötetben megjelent írásnak (Nagy 2002).

⁶ Mivel a családfő intézménye vizsgálatának csak a kétszülős háztartásokban van értelme, ezért az elemzések során csak azokat a házaspárokat (+ gyerek és/vagy szülő) magukba foglaló háztartásokat vizsgáljuk (a továbbiakban házaspárok).

2.1. A családfő intézménye ma

Az aktív, többszemélyes háztartások csaknem kétharmadában (63%) van, a fennmaradó több mint egyharmad részben (37%) nincs olyan személy, akit családfőnek tekint a megkérdezett. Ahol nincs családfő, ott a kérdezettek túlnyomó többsége (97%) a családfő hiányát azzal indokolta, hogy náluk közösen döntenek minden kérdésben a családtagok, és ezért nincs szükség családfőre.

6. táblázat. *A családfővel rendelkező, illetve nem rendelkező háztartások megoszlása a képzettség, a lakóhely típusa és háztartástípus szerint (házaspárok, %)*

A háztartás jellemzői	Van családfő	Nincs családfő	Összesen	N
<i>Összesen</i>	<i>63</i>	<i>37</i>	<i>100</i>	<i>851</i>
Településtípus				
Község	64	36	100	323
Város	63	37	100	216
Megyeszékhely	57	44	100	177
Budapest	67	33	100	135
Képzettség 1. ^{a)}				
Mindegyik családtag alsó fokú végzettségű	53	47	100	91
A többi család	64	36	100	760
Képzettség 2.				
Legalább egy személy felső fokú végzettséggel rendelkezik	58	42	100	206
A többi család	64	36	100	646
Háztartásszerkezet ^{b)}				
Házaspár	49	51	100	187
Házaspár+gyerek<18 év	65	35	100	392
Házaspár+gyerek>18 év	71	29	100	246
Házaspár+szülő(k)	(38)	(63)	(100)	24
Egy főre jutó háztartásjövedelem, kvartilisek				
17 500 Ft alatt	63	37	100	180
17 501–25 000 Ft	65	35	100	195
25 001–35 000 Ft	65	35	100	162
35 000 Ft felett	62	38	100	149
<i>Összesen</i>	<i>64</i>	<i>36</i>	<i>100</i>	<i>686</i>

Megjegyzések: () = az esetszám kevesebb 50-nél.

a) A khi-négyzet értéke 0,5-nél szignifikáns; b) A khi-négyzet értéke 0,001-nél szignifikáns.

Ahol van családfő, ott ezek zöme (92%) férfi (a kérdezettek fele férfi csupán). A családfők aránya felülreprezentáltak (78%) a 36–65 év közötti korcsoportban (a kérdezettek 61%-a tartozik ide). A 6. táblázat a családfővel rendelkező, illetve nem rendelkező háztartások arányát mutatja a legfontosabb szocio-demográfiai változók esetében.

A háztartás szerkezetét tekintve, a gyermekes házaspárok⁷ esetében az átlagnál magasabb (65%, illetve 71%), míg a gyermek nélküli kapcsolatok esetében jelentősen alacsonyabb (49%) a családfős háztartások hányada. A legalább egy nagykorú gyerekkel rendelkező családokra inkább jellemző a családfő léte, mint a csak fiatalkorú (18 év alatti) gyermek(ek)kel rendelkező háztartásokra. Ez esetben valószínűleg a generációs hatás játszik közre – a kiskorú gyermek esetében ugyanis feltehetőleg fiatalabbak a szülők is, akik körében kevésbé jellemző a családfő intézménye, az idősebb generációkhoz képest.

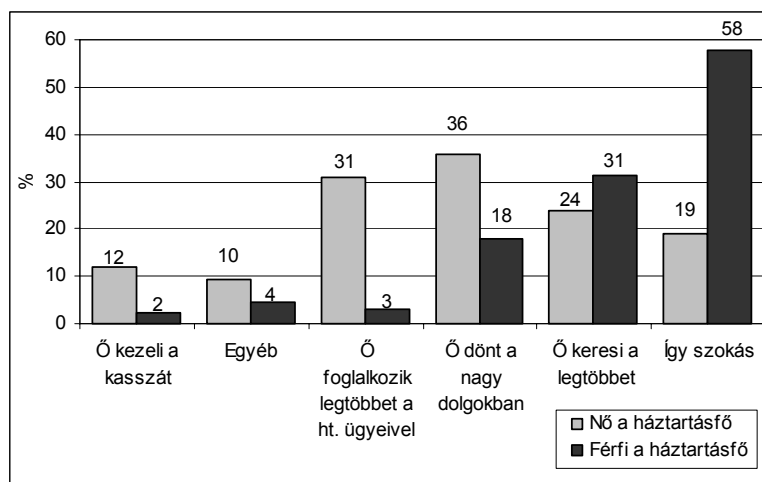
A háztartás képzettségét mutató változóink megoszlása szerint a csak alsó fokú végzettségű családtagokat számláló háztartásokban a családfő nélküli háztartások aránya az átlagnál magasabb, 47%. Azokban a családokban, ahol legalább egy felsőfokú végzettséggel rendelkező családtag van, az átlag felett alakul (42%) a családfő nélküli háztartások aránya. Az, hogy egy család rendelkezik-e családfővel vagy sem, nincs összefüggésben a háztartás jövedelmi helyzetével, illetve a lakóhely településtípusával.

Mi kell ahhoz, hogy valakit családfőnek tekintsen a többi családtag? A hagyományos nemi szerepek szerint a család feje a férj vagy a család legidősebb férfitagja, amit leggyakrabban azzal indokolnak, hogy ő tartja el a családot, ő keresi a legtöbbet, az ő szava a döntő a családi kérdésekben. Nézzük meg, hogy a kérdezettek mivel indokolták, hogy az adott személy családfői pozícióban van a családban! (1. ábra)

A férfiak irányító szerepét a családban legtöbb esetben azzal indokolták a kérdezettek, hogy ez „így szokás” (58%), a második leggyakoribb válasz az volt, hogy „ő keres a legtöbbet a családtagok közül” (31%), a harmadik helyen, bár jóval kisebb gyakorisággal pedig a nagyobb családi dolgokban/ügyekben való döntéshozatal állt (18%). Ezek az eredmények alátámasztják azt, hogy a családfő szerepköre hagyományosan a férfihoz, a férjhez kapcsolódik.

⁷ Az elemzés során a gyermekes párok két csoportját különböztettük meg: a csak kiskorú gyermekekkel rendelkező párokat (pár+gyerek<18 év), valamint a legalább egy nagykorú együtt élő gyerekkel rendelkező családokat (pár+gyerek>18 év).

1. ábra. A családfői pozíció betöltésének indokai a családfő neme szerint – házaspárok (%)

Megjegyzés: N=530

Egészen mással indokolják a kérdezettek azt, ha a családfő nő⁸. Ezekben a családokban a válaszadók legfőbb indokként azt említették, hogy a nagyobb családi ügyekben ő hozza meg a döntést (36%), második helyen pedig azt, hogy ő törődik legtöbbet a háztartás ügyeivel (31%). Az első három szempont között szerepel azonban a magas kereset (24%) is, akárcsak a férfi családfők esetében. Továbbá az esetek egyötödében (19%) említették az „így szokás” érvet, valamint 12%-uk válaszolta, hogy a családi kassza kezelése is a családfő feladata.

További érdekes részlet, hogy abban az esetben, ha nő volt a családfő, átlagosan több indokot soroltak fel a kérdezettek, mint amikor férfi családfőről volt szó. Valószínűleg az utóbbi esetben kielégítőnek és kimerítőnek találták, az „így szokás” választ, nem is kellett nagyon indokolniuk, hiszen ez „így szokás”, ez tekinthető elfogadottnak, „normálisnak” a mai társadalomban. Viszont abban az esetben, amikor nő a családfő, az a hagyományostól eltérőnek, nem megszokottnak, „nem normálisnak” tűnik, ezért ezt a választ inkább meg kell indokolni, miért alakult így.

⁸ Az alacsony esetszám miatt ezek az eredmények tájékoztató jellegűek.

2.2. A családfő intézménye mint a hagyományos nemi szerepek indikátora?

E válaszok alapján felvetődik a kérdés, hogy az „így szokás” válasz mögött valóban a hagyományos nemek szerinti megosztás húzódik-e meg vagy a családfő szerep kiürült és már korántsem kapcsolódnak hozzá azok az ismérvek, amelyekkel eredetileg a családfőt lehetett jellemezni. Ennek ellenőrzésére első lépésben megnéztük, hogy a családfős családokban valóban a családfőnek kinevezett egyén-e az, aki a fő eltartója a családnak.

A családfős háztartások mintegy 70%-ukban a fő jövedelemszerző és a családfő személye megegyezik, azaz a családfő az, aki a háztartás legfontosabb jövedelmét megkeresi. Ha a nemek szerinti bontást nézzük, akkor a főkereső szerepét a nők jóval kisebb arányban töltik be a családban, mint a férfiak: a férfi családfők 71%-a, míg a nők 50%-a számít főkeresőnek.

Második lépésben azt vizsgáltuk meg, mennyire tekinthető a családfő intézménye a hagyományos nemek közötti szerepmegosztás indikátorának? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk a családi élet két fontos területét vizsgáltuk meg. Az egyik a családon belüli pénzkezelés, a másik pedig a háztartáson belüli munkamegosztás területe volt.

A nemzetközi szakirodalom eddigi eredményei támogatják azt az elméletet, miszerint *a családon belüli pénzkezelés módja* jó indikátora lehet a partnerek közötti nemi szerepmegosztásnak. (Burgoyne 1990; Pahl 1983, 1990; Vogler–Pahl 1994) Mivel a pénz feletti diszponálás egyfajta hatalmat adhat a partnerek kezébe, így egyáltalán nem mindegy, ki kezeli, és hogyan kezeli a család jövedelmét. Ezek alapján azokat a családokat, ahol egy személy kezében van a döntés a pénzügyekben, azt a hierarchikus viszony következtében a hagyományos nemi szerepeknek feleltethetjük meg, míg ahol közösen döntenek ott egy demokratikusabb felállást feltételezhetünk.

A családfő hiányát a legtöbb kérdezett azzal indokolta, hogy náluk mindenben közösen döntenek. Ez alapján azt várjuk, hogy azokban a családokban, ahol van családfő, valószínűbb, hogy egy valaki hozza meg a család pénzügyi döntéseit is, míg azokban a családokban, ahol nincs családfő, inkább a közös döntés fog dominálni. A felmérés eredményei nem támogatták ezt a hipotézisünket.

Ugyan a családfővel rendelkező családokra valamivel jellemzőbb, hogy valaki egy személyben dönt a pénzügyekben, mint azokban a családokban, ahol nincs családfő, viszont ezek az eltérések nem jelentősek. (7. táblázat) A családfővel rendelkező családok 4%-ában minden, további 11%-ukban a jelentősebb pénzügyi kiadások kivételével egy valaki dönt, míg azokban a családokban, ahol nincs családfő ezek az arányok 1, illetve 5%-on alakulnak. A családfő nélküli háztartásokban felülreprezentált a közös, együttes döntés

(89%), továbbá körükben valamivel nagyobb valószínűséggel fordul elő az, hogy a közös kiadásaikon kívül külön kezeljék a pénzüket (5%). A családfős háztartásokban ugyancsak magas arányban fordul elő, hogy közösen döntsenek a pénzügyekben (81%), de ez az arány az átlag alatt alakul. Tehát akár van családfő, akár nincs, a családban a pénzügyi döntéseiket az esetek túlnyomó többségében közösen hozzák meg a partnerek.

7. táblázat. *A pénzkezelési szokások megoszlása a családfős, illetve a családfővel nem rendelkező családok körében – házaspárok (%)*

Pénzkezelési módok	Nincs családfő	Van családfő	Összesen
Egy valaki dönt	(1)	4	3
A nagy dolgokban közösen, a kisebbekben egy valaki dönt	5	11	9
Együtt döntenek	89	81	84
A közös kiadásokon felül mindenki maga dönt	5	4	5
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
N	304	526	830

Röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy a pénzügyi döntések gyenge kapcsolatot mutatnak a családfő intézményével. A családfős háztartásokban alig valamivel nagyobb arányban fordul elő az, hogy pénzügyi döntéseiket hagyományos minták alapján hozzák meg a párok.

A családon belüli nemi szerepek másik kézen fekvő indikátora a *háztartási munkamegosztás*, melynek mikéntjében világosan tükröződik, mennyiben nevezhető e tekintetben tradicionálisnak az adott háztartás. A nemzetközi, illetve a magyar kutatások eredményei azt mutatják, hogy a nők több időt töltenek háztartási munkák végzésével, mint a férfiak, s az utóbbi 10 évben csak igen kicsit nőtt a férfiak részvétele a háztartási munkában. (Falussy–Harcza 2000; Falussy 2002). Elmondható-e, hogy a családfős háztartásokban hagyományosabb a háztartási munkák megosztása a családtagok között?

Kiinduló hipotézisünk, ha a családfő intézménye megfelelő indikátora a hagyományos nemi szerepeknek, akkor ezekben a családokban jobban szétváltnak a háztartási munkák a felek között, illetve kevesebb azoknak a munkáknak a száma, amelyeket közösen, megosztva végeznek a családtagok. Ezt a hipotézisünket az eredmények csak részben támasztják alá. A családfővel nem rendelkező családokban leginkább a gyereknevelés, illetve a beteg gyermek gondozása esetében gyakori a munkák megosztása. (8. táblázat)

8. táblázat. *A családtagok által megosztva végzett háztartási feladatok aránya a családfővel rendelkező, illetve nem rendelkező háztartásokban (%)*

	Nincs családfő	Van családfő	Összesen
Kerti munka	38	32	34
Főzés	7	8	8
Takarítás	17	16	17
Mosás	8	9	8
Vásárlás ^{a)}	29	20	23
Foglalkozás a gyermekkel	34	24	27
Beteg gyermek gondozása ^{a)}	27	16	20
Betegápolás	24	21	22
N	304	526	830

Megjegyzés: a) A khi-négyzet értéke 0,05-nél szignifikáns.

A hagyományos „női” háztartási munkák (főzés, mosás, takarítás, vásárlás) közül csak a vásárlás esetében találtunk számottevő különbséget a családfő, illetve a családfő nélküli háztartások munkamegosztásában: a családfő nélküliek inkább együtt, megosztva vásárolnak. Végül a kerti munkákat is gyakrabban végzik megosztva a családfővel nem rendelkező háztartások körében, bár a különbség nem szignifikáns.

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a családfő intézménye csak önmagában utal a hagyományos nemi szerepmegosztásra, a családi élet más területeivel összefüggésben nem, vagy csak gyengén mutatható ki, hogy a családfővel rendelkező családokban hagyományosabb nemi szerepek élnek. A családfő szerepvállalása nem tekinthető hagyományos nemi szereposztás megbízható indikátorának.

IRODALOM

- Burgoyne, C. 1990: Money in marriage: how patterns of allocation both reflect and conceal power. *The Sociological Review*, vol. 38. 634–665. p.
- Falussy B. – Harcsa I. 2000: Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*, Budapest, TÁRKI. 58–176. p.
- Falussy B. 2002: Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában. In.: Nagy I. – Pongrácz Tiborné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Budapest, TÁRKI–SzCsM. 198–221. p.
- KSH 1997: *Mikrocenzus 1996. A háztartások lakáskörülményei*. Budapest, KSH. 1997.
- Nagy I. 1999: Családi pénzkezelési szokások a kilencvenes években. In: Pongrácz Tiborné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. Budapest, TÁRKI–SzCsM. 74–97. p.

- Nagy I. 2002: A családfő intézménye – nemi szerepek a családban. In.: Nagy I. – Pongrácz Tiborné – Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. Budapest, TÁRKI–SzCsM. 155–175. p.
- Pahl, J. 1983: The allocation of money and the structure of inequality within marriage. *Sociological Review*, 31. 235–262. p.
- Pahl, J. 1990: Household spending, personal spending and the control of money in marriage. *Sociology*, 1990. 24. p.
- Vogler, C. – J. Pahl 1994: Money, power and inequality within marriage. *Sociological Review*, Vol. 42. (2) 263–288. p.